

Надкарбування «Колюмни» – «військові» гроші Великого князівства Литовського

Останніми роками, завдяки появі нових скарбових комплексів, в справі вивчення литовських надкарбувань «Колюмни» був досягнутий суттєвий прогрес. В низці праць визначені емітенти, основні типи, точний час випуску, ареали обігу надкарбувань, хоча дискусії з окремих питань все ще продовжуються.¹ За сучасними уявленнями надкарбування монет знаком «Колюмни» розпочалося на початку 20-х років і продовжувалося, скоріше за все з перервами, до 60-х років XV ст. Надкарбовували виключно східні монети – дирхеми золотоординських ханів кінця XIV – початку XV ст., а також татарсько-генуезькі аспри Кафи, карбування яких розпочалося у той час; пізніші надкарбування биті переважно вже на кримськотатарських акче. Сам знак «Колюмни», яким надкарбовували монети, еволюціонував від класичного особистого знаку Великого Литовського князя Вітовта (1392 – 1430) на початку (I тип) до деформованого несиметричного знаку, в полі якого між променями поміщали чотири крупних крапки квадратом (II тип) та найпізнішого знаку у вигляді чотирьох крупних кра-

пок квадратом (III тип рис.1). Скарби монет з надкарбуваннями II і III типу походять з історичної території Поділля, тоді як скарби з надкарбуваннями I типу досі були відомі лише на території Східного Подніпров'я. Відповідно, донедавна серед дослідників була поширена думка, що в минулому існувало кілька географічно розділених емісійних центрів надкарбувань «Колюмни» – спочатку I типу на Східному Подніпров'ї, а пізніше на Поділлі - II та III типу. Щодо емітентів, то наразі переважає думка, що надкарбування I типу пов'язані з діяльністю Вітовта, а пізніші надкарбування II типу пов'язують вже з діяльністю Свидригайла (1430 – 1452). Надкарбування III типу, які за монетамі основами датуються 50-60 рр. XV ст., відносять вже до діяльності послідовників Свидригайла.

Однак досі залишається невирішеним центральне питання цього явища щодо мети запровадження надкарбувань. Зауважимо, що в історичних джерелах відсутня будь-яка інформація про нього, крім туманної літописної згадки про бажання Вітовта ставити своє «знамення» на ординських мо-

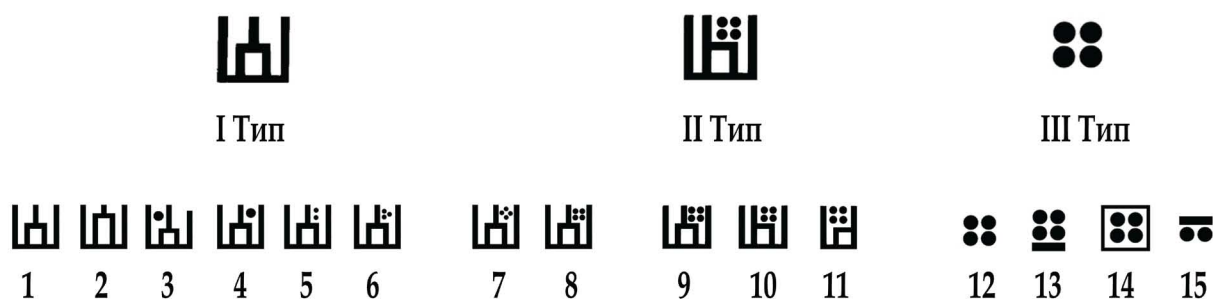

Рис. 1. Типи та основні підтипи надкарбувань «Колюмни» - послідовність еволюції знаку в часі:
1 (1A), 2 (1G), 3 (3A), 4 (4A), 5, 6 (5A) – підтипи I типу
7 (5C), 8 (5E) – перехідні підтипи від I до II типу (зустрічаються одночасно в скарбах надкарбувань I і II типу)
9 (5F), 10 (6D), 11 (7B) – підтипи II типу
12 (8A), 13 (7C), 14, 15 (9A) – підтипи III типу (в дужках номери з опису Д. Гулецького)

нетах. Як політичну акцію пропонує розглядати надкарбування В. Зайцев, який досліджував декілька скарбів з надкарбуваннями з Сіверщини (Севськ I, Рильськ II, Курський). На його думку надкарбовувати джучидські дирхеми особистим знаком Вітовта міг Свидригайло, на знак своєї лояльності до Вітовта, після того як він отримав від нього в 1420 р. Сіверські землі.² Політичної версії притримується і Д. Гулецький, який досліджував скарб з-під Гнівані, вбачаючи певну аналогію з надкарбуванням Кафи, що здійснювалося, на його думку, для підтримки політичного впливу.³ Однак політична версія не пояснює, чому надкарбування дещо зміненим знаком «Колюмни» продовжувалося надалі і після смерті Вітовта. Не заперечуючи певне політичне підґрунття запровадження надкарбувань, адже для цього використовувався особистий знак верховного правителя ВКЛ, більшість дослідників на перший план висувають економічні причини. Так, ще в одній з перших праць, присвячених розглядуванню надкарбуванням, М. Гумовський припустив, що монети надкарбовували на прикордонних митницях з метою отримання певного зиску.⁴ Близькі до цього підходу Ю. Борейша та А. Казаров, які в своїй праці досліджували скарби з-під Києва, Кам'янця-Подільського та Сіверщини – Рильськ I. Вони вказують, що надкарбування могло провадитись у визначних торгових центрах, на торгових шляхах з метою легалізації імпортової монети та надання їй обігового курсу, як половини празького гроша.⁵ Г. Козубовський також вказує, що надкарбування відповідало тогочасним економічним та політичним потребам, наприклад, для виплат допоміжним чи союзним татарським військовим підрозділам, або спробі встановити політичний та економічний контроль над Кафою.⁶ Однак усі ці міркування суперечать тому очевидному факту, що знахідки монет з надкарбуваннями зосереджені лише в кількох відносно невеликих районах ординського порубіжжя і майже невідомі на інших територіях ВКЛ. Наприклад, у найбільшому торгово-ремісничому центрі південного регіону – Києві практично не зафіксовані знахідки монет з надкарбуваннями, тоді як за 40 км південніше від Києва та під Лубнами були знайдені значні скарби з

надкарбуваннями. Також вони практично відсутні і в скарбах з ординських територій. Показово, що у великому Кирк-Єрському скарбі з Криму (майже чотири з половиною тисячі східних монет XV–XVI ст.) лише три монети мали надкарбування II та III типу,⁷ тоді як в деяких скарбах з ординського порубіжжя ВКЛ їх частка досягає 70-90%.

В попередніх працях автора присвячених надкарбуванням «Колюмни» зі скарбів Київщини – з Устимівки, Сіверщини – з Мутина та Волинцеве, Поділля – з Сутисок, Брацлава, Пирогівець та Стіжка з Волині, була запропонована, зважаючи в першу чергу на географію їх знахідок, теза про запровадження надкарбувань для утримання прикордонних військових залог ВКЛ.⁸ Висунуті на південь та схід прикордонні залоги ВКЛ потрапляли в зону обігу золотоординського дирхема а згодом кримськотатарської монети і було б цілком природно використати її для забезпечення прикордонних гарнізонів. Практика випуску для забезпечення військових формувань, що знаходилися на ворожій території, або в облозі, особливих, кредитних за своєю природою, «військових грошей» з примусовим підвищенням курсом, добре відома. В нашому випадку за своїм характером емісію надкарбувань «Колюмни» теж можна було б віднести до категорії «військових грошей».

Нові знахідки останнього часу скарбів з надкарбуваннями, як виявилось, дозволяють підкріпити та розвинути цю тезу. Мова йде про раніше не описані скарби з надкарбуваннями «Колюмни», що були знайдені останніми роками на теренах України та сусідніх районах Росії, інформація про які стала відома автору з різних джерел (дивись Додаток). Деякі з них: Чемерівецький, Новоушицький, Черче, Дунаївці Хмельницької області походять з Поділля, ще один скарб з-під Лубен з Подніпров'я. Решта – з-під Бахмача та Севська з Сіверщини. За виключенням скарбів з Черче та Дунаївців, де були надкарбування II та III типу, в решті скарбах були знайдені надкарбування найдавнішого I типу. Особливий інтерес для нас представляють два скарби – Чемерівецький та Новоушицький – тим, що такі скарби з надкарбуваннями I типу були вперше виявлені на Західному Поділлі (рис. 2, рис. 3).

Рис. 2. Скарб з Нової Ушиці, справа східні монети зі скарбу.

Рис. 3. Східні монети зі скарбу з Чемерівець.

Так, в скарбі з-під Чемерівець серед 22-х східних монет (21 дирхем та 1 генуезько-татарський аспр) 21 монета мала надкарбування I типу. Крім них, в скарбі також були присутні празькі гроші, волинські денарії Вітовта «Колюмни-Спис з хрестом» та польські півгроші Ягайла, основні монети місцевого обігу того часу на Західному Поділлі. В скарбі з-під Нової Ушиці надкарбованими виявилися усі 5 ординських дирхемів серед 55 інших монет, в більшості польських півгрошів Ягайла. За складом монет обидва нові скарби можна датувати 20-30 рр. XV ст., а надкарбування зі скарбів за монетами-основами – дирхеми золотоординських ханів початку XV ст., карбовані в Орді та Криму, до 20-х років XV ст.

Досі про знахідки монет з надкарбуваннями I типу на Поділлі автору було відомо лише з одиначної знахідки дирхема з таким надкарбуванням, знайденого у 2010 р. біля Деражні Хмельницької області на колишньому поселенні, де раніше також зустрічались східні монети. Однак за відсутністю на той час скарбових знахідок з надкарбуваннями I типу ця знахідка вважалась випадковою. Проте в 2015 р. з'явилося публікація про великий скарб, що походив з Центрального Поділля з-під Гнівані, з надкарбуваннями I типу.⁹ Ця знахідка поставила під сумнів уявлення про курсування на Поділлі виключно надкарбувань II та III типу. Наразі виявлення на Західному Поділлі додатково ще двох нових скарбів з найдавнішими надкарбуваннями I типу дозволяють відкинути усі сумніви, щодо курсування і тут в 20-х роках XV ст. монет з надкарбуваннями I типу синхронно з курсуванням їх на Подніпров'ї та Сіверщині. В той же час потрібно підкреслити, що скарби з пізнішими надкарбуваннями II та III типу зафіксовані лишень на Поділлі. На даний час, не зважаючи на значну статистику знахідок одиночних монет та скарбів з надкарбуваннями на Подніпров'ї та Сіверщині, а це майже півтора десятка скарбів, скарбів з надкарбуваннями II та III типу там досі не виявлено. В нових скарбах з цієї зони - з-під Лубен та з-під Бахмача, а також у ще одному скарбі з-під Севська (Севськ II), відомості про який люб'язно надав В. Зайцев, усі надкарбування теж I типу. У найбільшому з них, з-під Лубен, серед 200 східних монет - золо-

тоординських дирхемів з домішкою татаро-генуезьких аспрів - 95 монет мали надкарбування I типу. Особливістю цього скарбу є значна кількість круглих надкарбувань типу «В», або як їх ще позначають «g» - 23 шт., - 12% від усіх східних монет, що може вказувати на близькість місця їх контрмаркування цим штемпелем до Лубен. Склад нових скарбів з-під Бахмача та Севська II цілком типовий для подібних скарбів з Сіверщини. Це золотоординські дирхеми з невеликою домішкою татаро-генуезьких аспрів та місцевих наслідувань ординським дирхемам. Невеликий скарб з-під Бахмача, який можна віднести до категорії «гаманців», цікавий тим, що більшість його монет (18 екз. з 23) надкарбовані.

Як бачимо, нові скарби з надкарбуваннями I типу походять з різних географічних зон: Поділля, Подніпров'я, Сіверщини, що суттєво доповнює та проясняє картину їх розповсюдження в минулому. Разом з раніше вже опублікованими скарбами, які походять переважно з Сіверщини, до яких додаємо ще два опублікованих скарби з Подніпров'я з Ключників та Погорільців¹⁰, місця знахідок утворюють на географічній карті суцільну смугу, що протягнулася майже на тисячу кілометрів від Кам'янця-Подільського через Канів, Лубни на північний схід до Рильська та Севська (рис. 4).

Зауважимо, що північніше та південніше цієї смуги, як вже згадувалося, монети з надкарбуваннями «Колюмни» практично не зустрічаються. Такий своєрідний витягнутий в смугу ареал поширення скарбів з надкарбуваннями I типу, що збігається на всьому своєму протязі з південно-східними рубежами ВКЛ з Ордою переконливо свідчить на користь військового характеру походження надкарбувань. Зауважимо, що номінально південні кордони ВКЛ в першій половині XV ст. досягали нижнього Дніпра і Чорного моря, але тримати під контролем такі віддалені степові території в реаліях того часу було, вочевидь, практично неможливо. З цієї причини військові застави розташовувались на 200-250 км північніше в заселеній зоні переходу лісостепу в степ.

Детальне вивчення складу нових подільських скарбів, дозволило виявити ще одну особливість, що дозволяє додатково прояснити загальну картину організації

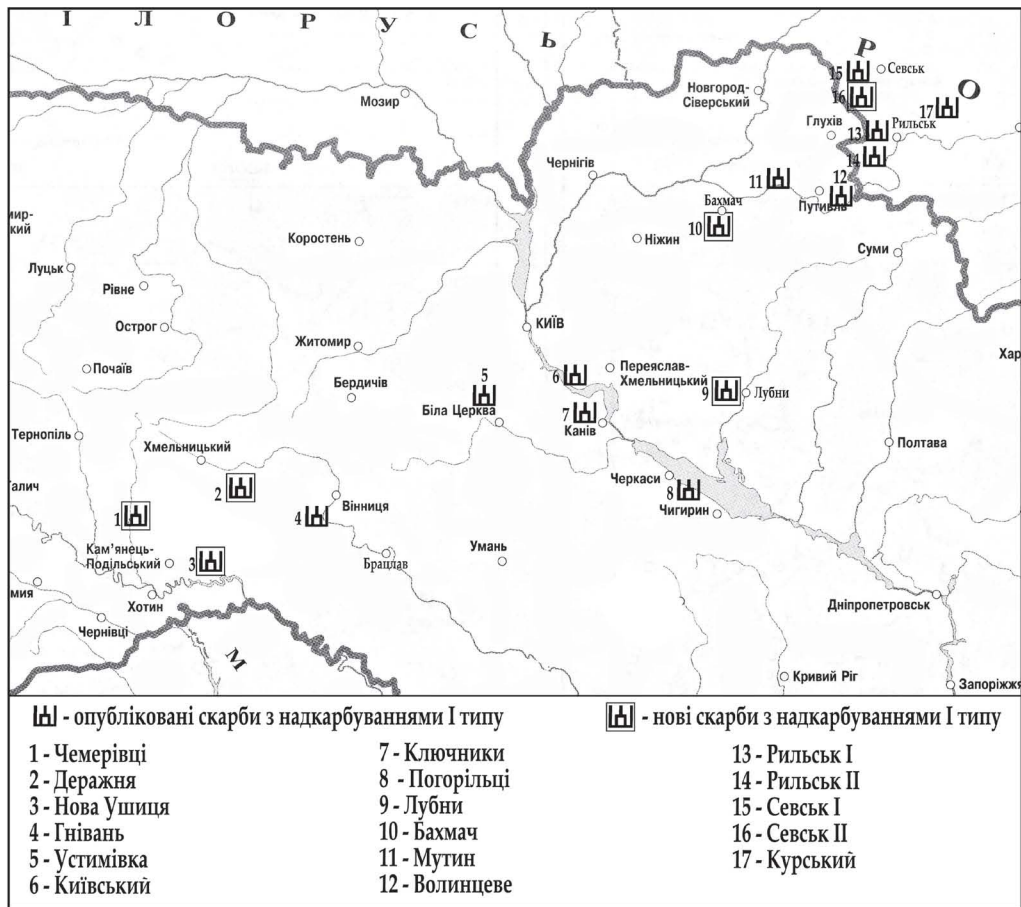

Рис. 4. Географія знахідок скарбів з надкарбуваннями I типу

надкарбувань. Раніше, при вивченні скарбів з надкарбуваннями, вже було виявлено для окремих надкарбувань з різних скарбів збігання штемпелів. Вперше на це вказали Ю. Борейша та А. Казаров для надкарбувань I типу з скарбів з-під Києва та Рильська I.¹¹ Також збігання штемпелів для скарбів Сіверщини (Рильськ II, Севськ I, Курський) відмічав В. Зайцев, на підставі чого він дійшов до висновку про існування тут окремого центру надкарбувань.¹² В попередній праці автора теж повідомлялося про одноштепельні надкарбування зі скарбів з Устимівки та Мутина. Окремі штемпельні відміни з цих скарбів в свою чергу збігаються з штемпельними відмінами зі скарбів з-під Києва та Рильська I.¹³ Також подібне збігання штемпелів надкарбувань з скарбів з-під Гнівані та Рильська I можна знайти в описі штемпельних відмін надкарбувань Д. Гулецького.¹⁴ В нових скарбах з Західного Поділля теж виявилися надкарбування, штемпелі яких збігаються з надкарбування-

ми з інших скарбів. Так, наприклад, в скарбі з-під Чемерівців серед 21 надкарбувань скарбу принаймні шість, а в скарбі з Нової Ушиці серед 5 надкарбувань одне надкарбування бито штемпелем, який отримав в описі штемпелів Д. Гулецького позначення 3-А.¹⁵ Надкарбування, биті цим штемпелем, мають низку специфічних рис: крапку в лівому полі, порівняно низький п'єдестал, незавершений правий промінь, що дозволяє їх впевнено ідентифікувати. Зауважимо, що надкарбування биті цим штемпелем є одними з найчисельніших в скарбах. Наприклад, у великому Гніваньському скарбі їх нараховується 79 шт. серед 183 надкарбованих монет. Надкарбування, биті цим штемпелем, присутні також і в нових скарбах з-під Лубен та Бахмача. Більше того, надкарбування виконані цим штемпелем, як показав огляд інших скарбів, присутні в усіх вже опублікованих скарбах (рис. 5).

Крім вказаного надкарбування в нових скарбах є й інші надкарбування, що збіга-

Рис. 5. Надкарбування I типу, штемпельна відміна 3А з різних скарбів
Верхній рядок - з нових скарбів: 1, 2 - Чемерівці; 3 - Нова Ушиця; 4 - Бахмач; 5 - Лубни.
Нижній рядок - з опублікованих скарбів: 1 - Рильськ I №4-06; 2 - Рильськ II №29; 3 - Устимівка;
4 - Мутин; 5 - Гнівань №65

ються, тобто биті однаковими штемпелями, а серед них можна виділити ще один штемпель зі своєрідними рисами, що дозволяє впевнено виокремити нанесені ним надкарбування. Цей штемпель за своєю формою схожий на знак «Колумни» на волинських денаріях Вітовта, з високим п'єдесталом, який в описі штемпельів Д. Гулецького позначений як 1-G.¹⁶ Надкарбувань нанесених цим штемпелем в скарбах набагато менше ніж 3-А, але декілька їх екземплярів можна бачити у вже опублікованих скарбах з-під Гнівані з Поділля, Сіверщини – Рильськ I та в нових скарбах з-під Лубен та Бахмача (рис. 6).

Присутні в нових скарбах надкарбування, биті і іншими штемпелями, що теж

збігаються, але їх подібність не є такою научною і переконливою, як у описаних випадках.

Отже, порівняльний аналіз надкарбувань I типу різних скарбів показує наявність у всіх відомих на цей час скарбах - від Західного Поділля і до Сіверської землі - одностемпельних надкарбувань, що вимагає окремого пояснення. Одне з можливих пояснень полягає в тому, що усі монети надкарбовували в одному центрі і надалі розсилали по всій смузі поширення скарбів з надкарбуваннями. Інше пояснення – це розсилання по окремих локальних центрах штемпельів, виготовлених з одного маточника. На наш погляд, розсилання штемпельів

Рис. 6. Надкарбування I типу, штемпельна відміна 1G з різних скарбів
1 - Гнівань №184; 2 - Лубни, 3 - Бахмач, 4 - Рильськ I №3-08

менш ймовірно, оскільки в цьому випадку можлива втрата контролю над об'ємом емісії надкарбувань. В будь-якому випадку, наявність одноштемпельних надкарбувань I типу в усіх скарбах смуги їх поширення вказує на централізоване впровадження надкарбувань з єдиного центру, що теж добре узгоджується з тезою про пов'язаність емісії надкарбувань з військовою організацією. Також звертає на себе увагу, що в більшості скарбів з надкарбуваннями I типу частка надкарбувань серед східних монет дуже висока, в деяких випадках, наприклад, в скарбах з-під Чемерівця, Бахмачу, Гнівані, вона досягає 70-90%. Це вказує на вузьку зону обігу надкарбувань, що теж свідчить на користь військової організації. Вочевидь, курсування надкарбувань не виходило далеко за межі військових гарнізонів. Таким чином, дослідження нових скарбів надають низку вагомих аргументів на користь тези про застосування надкарбування дирхемів для випуску «військових грошей» для прикордонних гарнізонів ординського рубежу.

Щодо можливого місця розташування емісійного центру надкарбувань, то по-

трібно взяти до уваги той факт, що скарби з пізнішими надкарбуваннями II та III типу локалізуються на Поділлі. Єдиний скарб знайдений за межами Поділля, зі Стіжка з Південної Волині, теж вочевидь, був сформований на Поділлі, про що свідчить типово подільський склад його монет, де переважають кримськотатарські акче та присутні монети Молдови та Валахії.¹⁷ Два нових, раніше не описаних, скарби з такими надкарбуваннями, що подаються у цій праці, з Черче та Дунаєвець теж з Західного Поділля (рис. 7).

Порівняльне вивчення надкарбувань зі скарбів Поділля виявило надкарбування, які на нашу думку належать до особливого виду перехідного від I до II типу. Ці надкарбування биті штемпелями з недеформованим чи майже недеформованим знаком «Колюмни», як в надкарбуваннях I типу, але з чотирма крупними крапками ромбом або квадратом в полі знаку, як у надкарбуваннях II типу (рис. 8).

Перехідний характер цих надкарбувань підтверджується тим фактом, що одноштемпельні надкарбування такого виду

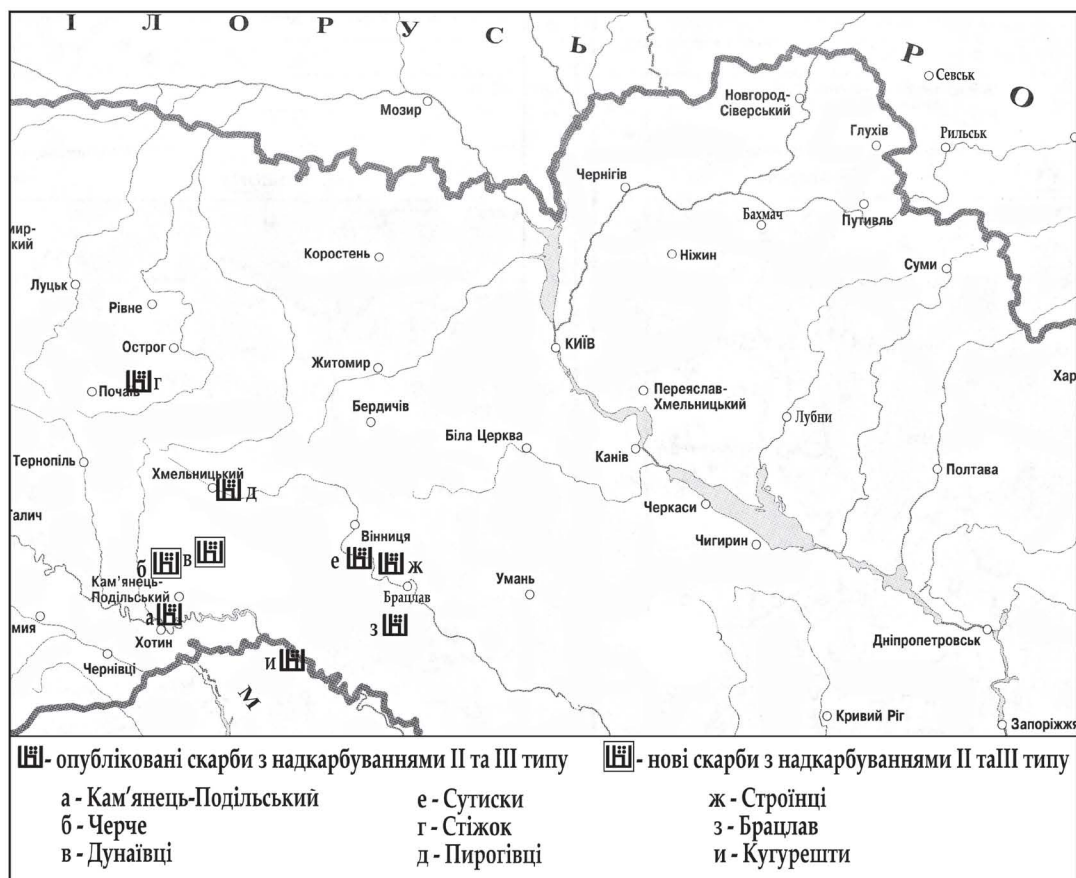

Рис. 7. Географія знахідок скарбів з надкарбуваннями II та III типу

Рис. 8. Надкарбування перехідного типу з різних скарбів
Верхній рядок: 1 – Пільний Мукарів, 2 – Кам’янець-Подільський, 3 – Стіжок, 4, 5 – Гнівани №№4, 5
Нижній рядок: 1, 2 – Стіжок, 3 – Гнівани №1, 4 – Чемерівці № Ч-19

присутні як в скарбах з надкарбуваннями I типу – з-під Гнівани, Чемерівця та Нової Ушиці так і в скарбах з надкарбуваннями II та III типу – з-під Кам’янця-Подільського та Стіжка.¹⁸ Вочевидь, штемпелі цих надкарбувань були останніми в емісії надкарбувань I типу і першими в емісії надкарбувань II типу. Слід підкреслити, що наявність лише в подільських скарбах надкарбувань перехідного типу (в скарбах Подніпров’я та Сі-

верщини таких надкарбувань досі не виявлено) вказує на безперервність існування саме тут, на Поділлі, емісійного центру надкарбувань. Можливо, що спочатку він був у Кам’янці-Подільському, а після його захоплення в 1430 р. Польщею, його перенесли в Брацлав.

Користуючись можливістю, щиро дякую за допомогу в зборі матеріалів для публікації п. І. Яковелісу.

¹ Gumowski M. Numizmatyka litewska wiekow srednich. Krakow 1920. – S. 56 – 60; Ivanauskas E., Balcius M. Lietuvos didziosios kunigaikstystes. Vilnius, 1993. – S. 80 – 84; Івакін Г., Козубовський Г. Золотоординські монети з литовськими контрамарками // ЗНТШ - Львів, 1996. Т. СXXXI. – С. 290-298; Козубовський Г. А. К вопросу о генуэзско – татарских монетах с литовскими надчеканками. Сугдейский сборник. – Киев – Судак, 2004. – С. 164-169; Погорелец О., Саввов Р. Новые находки в Украине на Подолье монет с литовскими надчеканками. Suolaikines gaires ir aktualijos numizmatikoje, faleristikoje ir sfragistikoje, Trakai, 2006. S. 17-18; Зайцев В. В. О датировке надчеканок в виде «столбов» на золотоординских монетах // Средневековая нумизматика Восточной Европы. Вып. 1. М., 2006. – С. 173-174; Ivanauskas E. Coins of Lithuania 1386 – 2009. Vilnius 2009. – S. 36-39; Зайцев В. В. О находке трех кладов джучидских монет с литовскими надчеканками // Средневековая нумизматика Восточной Европы. Вып. 3. М., 2009. – С. 190-201; Борейша Юрий, Казаров Александр. О надчеканках «Коломн» Витовта Кейстутовича и Свидригайлы Ольгердовича. Минск, 2009. – с. 53; Саввов Р. Надкарбування «Колюмни» зі скарбів XV ст. з Наддніпрянщини // Нумизматика і Фалеристика, №3, 2012. – С. 12-15; Петров А. Н., Дергачева Л. В. Клад средневековых монет из села Стіжок на западе Украины и некоторые вопросы денежного обращения XV в. // Stratum plus №6 2012. – С. 183-198; Зайончковский Ю. В. Пономарев А. Л. Генуэзская надчеканка «законный» на

дангах Золотой Орды и Крыма // ГИМ, Нумизматические чтения 2013 года, тезисы докладов и сообщений, Москва; Саввов Р. Про надкарбування «Колюмни» подільського типу за матеріалами нових знахідок // Нумизматика і Фалеристика, №1, 2014. – С. 4 – 7; Гулецкий Д. В., Монеты Великого княжества Литовского, Минск 2015; Гулецкий Д. В., Зайончковский Ю. В. Гниваний клад начала 2-й четверти XV в. // «Русь, Литва, Орда в памятниках нумизматики и сфрагистики», том 1, Минск, 2015 – с. 265.

² Зайцев В. В. О находке трех кладов джучидских монет с литовскими надчеканками // Средневековая нумизматика Восточной Европы. Вып. 3. М., 2009. – С. 193.

³ Гулецкий Д. В., Зайончковский Ю. В. Гниваний клад начала 2-й четверти XV в. // «Русь, Литва, Орда в памятниках нумизматики и сфрагистики», том 1, Минск, 2015. – С. 177.

⁴ Gumowski M. Numizmatyka litewska wiekow srednich. Krakow 1920. – S. 56 – 60.

⁵ Борейша Юрий, Казаров Александр. О надчеканках «Коломн» Витовта Кейстутовича и Свидригайлы Ольгердовича. Минск, 2009. – С. 13.

⁶ Козубовський Г. А. К вопросу о генуэзско – татарских монетах с литовскими надчеканками. Сугдейский сборник. – Киев – Судак, 2004. – С. 169.

⁷ Майко В. В. Кырк-Ерский клад городища Чугут-Кале в Юго-Западном Крыму. Киев, 2007.

⁸ Саввов Р. Надкарбування «Колюмни» зі скарбів

XV ст. з Наддніпрянщини // Нумізмати́ка і Фалеристика, №3, 2012. - С. 15; Саввов Р. Про надкарбування «Колюмни» подільського типу за матеріалами нових знахідок // Нумізмати́ка і Фалеристика, №1, 2014. - С. 7.

9 Гулецький Д.В., Зайончковський Ю.В. Гниваньський клад начала 2-й четверти XV в. // "Русь, Литва, Орда в пам'ятниках нумізматики и сфрагистики", том 1, Минск, 2015.

10 Kotlar M. Znaleziska monet z XIV-XV w. na obszarze Ukrainskiej SRR. 1975, Wrocław. - S. 47; Шостопал А. В. Скарби Черкащини Черкаси, 2007. - С. 51.

11 Борейша Юрий, Казаров Александр. О надчеканках «Колюмн» Витовта Кейстутовича и Свидригайлы Ольгердовича. Минск, 2009. - С. 22.

12 Зайцев В. В. О находке трех кладов джучидских монет с литовскими надчеканками // Средневековая нумизматика Восточной Европы. Вып. 3. М., 2009. - С. 193.

13 Саввов Р. Надкарбування «Колюмни» зі скарбів XV ст. з Наддніпрянщини // Нумізмати́ка і Фалеристика, №3, 2012. - С. 13.

14 Гулецький Д. В., Монеты Великого княжества Литовского, Минск 2015 - С. 70.

15 Гулецький Д. В., Монеты Великого княжества Литовского, Минск 2015 - С. 64.

16 Гулецький Д. В., Монеты Великого княжества Литовского, Минск 2015 - С. 64.

17 Саввов Р. Про надкарбування «Колюмни» подільського типу за матеріалами нових знахідок // Нумізмати́ка і Фалеристика, №1, 2014. - С. 5.

18 Саввов Р. Новые находки в Украине на Подолье монет с литовскими надчеканками. Suolaikines gaires ir aktualijos numizmatikoje, faleristikoje ir sfragistikoje, Trakai, 2006. - S. 17; Саввов Р. Про надкарбування «Колюмни» подільського типу за матеріалами нових знахідок // Нумізмати́ка і Фалеристика, №1, 2014. - С. 5; Гулецький Д. В., Зайончковський Ю. В. Гниваньський клад начала 2-й четверти XV в. // "Русь, Литва, Орда в пам'ятниках нумізматики и сфрагистики", том 1, Минск, 2015 - С. 207; Борейша Юрий, Казаров Александр. О надчеканках «Колюмн» Витовта Кейстутовича и Свидригайлы Ольгердовича. Минск, 2009. - С. 28.

Додаток.

Склад нових скарбів, представлених в праці

1. Чемерівці Хмельницької області (2015 р.)

- надкарбування I типу на джучидських дирхемах – 21 екз.
- джучидські дирхеми (включно з надкарбуваннями) – 21 екз.
- генуезько-татарські аспри Кафи – 1 екз.
- празькі гроші Вацлава III (IV) – 4 екз.
- львівські півгроші Ягайла – 1 екз.
- молдовські гроші Олександра – 1 екз.
- луцькі денарії Вітовта «Колюмни – Список з хрестом» - 30 екз.
- польські півгроші Ягайла – 8 екз.

2. Деражня Хмельницької області (2010 р.)

- одиночна знахідка монети з надкарбуванням I типу на джучидському дирхеми

3. Нова Ушиця Хмельницької області (2016 р.)

- надкарбування I типу на джучидських дирхемах – 5 екз.
- джучидські дирхеми (включно з надкарбуваннями) – 5 екз.
- празькі гроші обрізані – 2 екз.
- галицько-руські грошки Ягайла – 2 екз.
- львівські півгроші Ягайла – 2 екз.
- польські півгроші Ягайла – 44 екз.

4. Лубни Полтавської області (2015 р.)

- надкарбування I типу на джучидських дирхемах – 95 екз.
- надкарбування типу «В» (g) на джучидських дирхемах – 23 екз.
- джучидські дирхеми (включно з надкарбуваннями) – 194 екз.

- генуезько-татарські аспри Кафи – 6 екз.
- празькі гроші Вацлава III (IV) – біля 200 екз.

5. Бахмач Чернігівської області (2016 р.)

- надкарбування I типу на джучидських дирхемах – 18 екз.
- джучидські дирхеми (включно з надкарбуваннями) – 23 екз.

6. Севськ ІІ Брянської області Росія (2009 р.)

- надкарбування I типу на джучидських дирхемах – 3 екз.
- джучидські дирхеми (включно з надкарбуваннями) – 22 екз.
- генуезько-татарські аспри Кафи – 1 екз.

7. Черче ІІІ Хмельницької області (2014 р.)

- надкарбування II та III типу на кримсько-татарських акче, генуезько-татарсько аспрах та джучидських дирхемах – 158 екз.
- надкарбування «Аспрокастрон» на кримсько-татарських акче та джучидських дирхемах – 27 екз.
- джучидські дирхеми – 400? екз.
- кримсько-татарські акче та генуезько-татарські аспри (включно з надкарбуваннями) – 4846 екз.
- празькі гроші Вацлава III (IV) – 20 екз.
- молдовські гроші Стефана Великого – 556 екз.
- валаські срібні дукати Влада II – 45 екз.
- литовські денарії Вітовта «Колюмни-Погонь» - 5 екз.